

25 כן השמח איננו מוכן לראות חלומות צודקים] המעציכים, להיות מבעו
מנגד אליהם, וקרוב שיהיה הדבר כן בנבואה להשתתפה עם החלום כצד
מה, ולזה למה שהיה לאברהם לראות זאת המראה המעציבה הכינו
השי"ת ראשונה בתרדמה, ואימה וחשכה גדולה שהם מורים הולד באדם
תכונות העצב, ולזה גם כן נתיחד בו זה העת והוא התחלת השקיעה,
30 להיות זה מטבעו להסתר פתאום המאיר המשמח, ולסבות אחרות נודעות,
ויהיה אמרם, אין הנבואה שורה מתוך עצבות תחלת הראות השכינה,
אבל אחרי הראותה יוכן הנביא הכנה מיוחדת.

[יג] ויאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם גו'. נבוכו
בו רבים על סבת זה הגלות, וכבר כתבתי למעלה 216 מ"ש בו הרמב"ן
ז"ל ושאנינו ישר בעיני. אמנם 217 מה שאני חושב בו, כי הוא שכבר
ראינו שהפליגו רז"ל לשבח ענין הייסורין ואמרו 218 כל שהקב"ה אוהבו 219
5 מדכאו ביסורין, והאריכו בזה בהגדות, ואין ספק שיש לשואל שישאל
מה תועלת יש בייסורי העה"ז, שמא תאמר מפני מירוק עונות, והרי
השי"ת בין שיהיה נפרע ממנו בעה"ז או שיהיה נפרע ממנו בעה"ב,
לעולם מאזני משפט בידו שאינו נפרע ממנו אלא כפי מה שחטא, ואם
כן אי זה תועלת יש שיקדים ליפרע ממנו בעה"ז. שמא תאמר מפני
10 שענשי העה"ב הם גדולים וחמורים מענשי העה"ז, הרי המשפט
לאלהים 220 הוא להשוות ביניהם, כמו שנאמר שאם היה ראוי האדם כפי
חטאיו להיות מיוסר ביסורי העולם, (שמצד) [שמטה] אחת שיהיה

חילופי נוסחאות

המשמחים כן השמח איננו מוכן לראות חלומות הצודקים | לפי כת"י ב מ; הצודקים א.
32 הנביא הכנה מיוחדת | הכנה מיוחדת הנביא ב מ.
[יג] 1 ויאמר לאברהם | חסר ג. בארץ — גו' | חסר ב מ; גו' ג. 2 בו | חסר
ב מ ג. על סבת | בסבת ג. 3 ז"ל | ז"ל באמרי נא אחותי את ג. כי | חסר ב מ.
אוהבו | חסר ב מ ג. 5 בזה | בזה הרבה ב מ; הרבה בזה ג. 6 עונות |
העונות ב; עונות מ (בין השיטין חוקן העונות). 7 או שיהיה | או יהיה ב מ;
חסר ג. נפרע ממנו | חסר ג. 8 וא"כ ב מ; א"כ ג. 10 גדולים וחמורים
חמורים וגדולי ג. מענשי | מענשי ב מ ג. 11 הוא | חסר ג. 12 מיוסר |

הערות

217 כל הקטע הזה עד „והרמב"ן ז"ל מרחיק בשער הגמול שלו" כולו נמצא אות
באות בדרשות הר"ן הדרוש העשירי (לו, ע"ד—לו, ע"א) אלא ששם אינו מפרט
דברי הרמב"ן כיון שאינו רוצה להטריח בדרשה וכמו שאומר שם: ולהרמב"ן
ז"ל דרך אחרת אלא שאיני מאריך שלא להטריח הציבור. עיין עליו שם בדרשות
וקחנו משם. 218 ברכות ה, א. 219 בברכות: חפץ בו. 220 ע"פ

- מיוסר שם רגע אחד, ואחר שהעונש שוה, אין לך אדם שלא יבחר שהעונש
העתידי לבא עליו יתאחר לזמן מרובה ולא יקדימונו לאלתר. אבל, עיקר
15 הענין הוא, שמפני שיצר לב האדם אינו נכנע מתוך השלוח אלא מתוך
הצרה, שהשי"ת מתחסד עם ברואיו כשמביא עליהן ייסורין, שמתוך כך
תשש כחו של יצר הרע והם מתרצים לבוראם. ועל הדרך הזה אחשב
שיהיו ייסורין של אהבה שהזכירו חז"ל, ואמרו²²¹ שאם רואה אדם
שייסורין באין עליו יפשפש במעשיו, שנאמר²²² נחפשה דרכינו ונחקורה
וגו', פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה שנאמר²²³ אשרי הגבר אשר
20 תיסרנו יה גו', תלה ולא מצא כידוע שהן ייסורין של אהבה, שנאמר²²⁴
כי את אשר יאהב ה' יוכיח וגו'. ורבים שאלו אי זה טעם יש בייסורין
של אהבה אחר שאין באין על חטא. ואני אומר שאי אפשר לאי זה
צדיק שעם היות שאיננו חוטא, ושהוא מקיים המצות שלא יטרידהו
25 מעט תאוות העולם מהדבק בבוראו, אלא אם כי יהיה במדרגה היותר
גדולה ממדרגת הצדיקים, ואף על פי [כן] אינו נקרא חוטא, שלא היה
יהושע נקרא חוטא ועבר עבירה מפני שלא הגיע למדרגתו של משה,
ומפני זה השי"ת לפעמים מביא לצדיקים ייסורין, אף על פי שלא נכשלו
בעבירה, אלא כדי שיוסיפו עוד להתרחק ולהדבק בבוראם. והרמב"ן
30 ז"ל מרחיק בשער הגמול שלו²²⁵ שיהיו היסורין באין על חטא. ותמהני

חילופי נוסחאות

- מוסר ב מ. שמצד | שמטה ב מ. שיהיה | שהוא ג. 13 מיוסר | מוסר ב מ.
רגע | ברגע ג. יבחר | יחד ב מ. 14 העתיד | שעתידי ב מ. לבא | חסר ג.
יקדימונו | יקדמונו ב מ ג. 15 האדם | האדם הוא ב מ. 61 ייסורין | יסורי
של הקב"ה שהזכירו ג. 17 תשש | תש ב מ ג. 18 שיהיו | שהיו ב מ.
שאם | אם ב מ ג. 20 וגו' חסר ב מ ג. פשפש | אם פשפש ב מ; פשפש ומצא
יעשה תשובה שנ' נשובה ג. ולא | אם לא ג. 21 גו' | ומתורתך תלמדנו ב מ ג.
תלה | ואם תלה ב מ. שהן ייסורין של אהבה | שיסורין של אהבה הם ב מ ג.
23 של אהבה | חסר ג. 24 המצות | מצות ג (בין השיטין כתו' התורה). שלא |
כל שלא ב מ ג. 25 מהדבק | להדבק ג. במדרגה | במדרגה ב מ; במעלה ג.
26 ממדרגת | ממדרגות ב מ. ואע"פ | ואע"פ כן ב מ ג. 27 ועבר | ועובר
ב מ ג. עבירה | עבירות ג. למדרגתו | למעלת ב מ; למדרגת ג. של משה | משה
רבינו ע"ה ב; מרע"ה מ; משה ג. 28 השי"ת לפעמים מביא | ב מ; לפעמי' מביא
הב"ה ג. לצדיקים ייסורין | ב מ (בשנויים); יסורי' על הצדיקי' ג. לצדיקים | על
הצדיקים ב מ. 29 להתרחק | להתרחק מענייני העולם ב מ; להתרחק מהבלי
העולם ג; להתרחק א. 30 שלו | שלא ג. שיהיו | שיהיו ב מ; היו ג. על | אלא

הערות

- דברים א. יז. 221 ברכות שם. 222 ברכות שם. 223 תהלים
צד, יב. 224 משלי ג, יב. 225 ראה תורת האדם שער הגמול (הו')

עליו שהרי הוא צריך להורות שהנסיונות אינן באין על חטא, רק להגדיל
 שכר המנוסה, וכבר נודע שנמנה בנסיונות מה שלא היה אלא צער
 וייסורין לבד כענין הרעב, וחמם פרעה ומלך גרר בקחתם את שרה,
 והלחמו בד' מלכים, והרי נסיונות הללו אינן אלא ייסורין, וייסורין
 נסיונות הן, ושניהם דבר אחד בעצמו, ולא שנקראים בשני שמות מצד
 35 שתי בחינות, ולפיכך כשהוא מורה בנסיונות שבאים על לא פשע, כמו
 ששמן מוכיח עליהן כן ראוי שנאמר כן בייסורין של אהבה, ועוד אדבר
 על ענין הנסיון בע"ה²²⁶. ולזה אחשב, שלפי שאמר אברהם להקב"ה,
 במה אדע כי אירשנה, והביאו לומר כך מפני שיצטרך לקיום ייעוד
 40 הארץ צדקת זרעו כמו שכתבתי²²⁷, השיבו השי"ת ואמר לו בלשון שאלתו
 עצמה, ידוע תדע כי יבואו זרעך בשעבוד ועינוי מאפל ומחשך אשר יקרה
 להם, יצעקו תמיד אלי, (ולזה) [ולא] ימשכו אחר התאוות הגופניות, ולזה
 יהיו יותר נכונים לאהבה וליראה אותי, וזה מצד שיסבלו מן התלאה
 ומן האותות והמופתים אשר אחדש על דבר גלותם, ורמז זה באומר,
 וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי גו', כי במשפטי עליהם יראו את ידי
 45 ואת גבורתי. וכבר מפורש בתורה שמוזה הצד היה עליהם יותר קל
 להשיג המדריגה היותר גדולה לאהבת השי"ת ויראתו, אמר²²⁸ ועתה
 ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה גו', ולמה שבא זה
 הכתוב על המעלה היותר גדולה, והיה לאהוב השי"ת ולעבדו בכל נפש

חילופי נוסחאות

על ב מ ג, 34 והרי | והנה ב מ; חסר ג. נסיונות | והנסיונות ג. אלא אלא על מ.
 35 בעצמו | בעצמן ג. בשני | בשתי ב מ; בב' ג. 36 ולפי' | לפי ג. כשהוא
 כמו כשהוא ב; שהוא ג. 37 כן | הן ג. 38 על ענין | בענין ג. הנסיון
 הנסיונות ג. שלפי | שכלפי ב מ. להקב"ה | להב"ה מ; לאלק"ם ג. 39 כי אירשנה
 חסר ב מ. שיצטרך | שנצטרך ג. 40 כמו | וכמו ג. 41 עצמה | עצמו ב.
 יבואו | גר יהיה ב מ; גר יהיה זרעך בארץ לא להם כי יבאו ג. מאפל ומחשך | ומאפל
 ומחשך ב מ; ומחשך ומאפל ג. 42 להם | אליהם ג. תמיד אלי | (בין השיטין
 תוקן אלי תמיד); אלי תמיד ב מ ג. ולזה | ולא ב מ ג. אחר | אחרי ב מ ג.
 התאוות | ב מ; תאוות ג. 43 וליראה | חסר ב מ. מצד | מצד מה ב מ; חסר ג.
 (בין השיטין כתו' מצד). 44 ומן | ומצד ב מ. על דבר | בענין ג. זה באומרו | בזה
 נאמרו ג. 45 גו' | חסר ב מ ג. את ידי ואת גבורתי | את אותותי ואת גבורתי ג.
 47 המדריגה | מדרגה ב מ. לאהבת | מאהבת ב מ ג. 48 גו' | ג; את ה' אלקיך
 ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו וגו' ב מ. זה | חסר ב מ ג. 49 והיה | והיא
 ב מ; והוא ג. 49 ולעבדו בכל | ולעבדו בכל לב ובכל ב מ. נפש ובכל מאד |

הערות

שעוועל כתבי רמב"ן ח"א עמ' רסח). 226 להלן כב, א. 227 למעלה
 פסוק ח. 228 דברים י, יב.

- 50 ובכל מאד, כשואל דבר קל, ויהיה זה מן התימה נתן מעם לדבריו בשמים ואמר ²²⁹ וידעתם היום כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה' אלהיכם וגו' ואת אותותיו ואת כל מעשיו אשר עשה בתוך מצרים לפרעה גו' ואשר עשה לחיל מצרים לסוסיו ולרכבו גו', וסיים דבריו ואמר, כי עיניכם הרואות וגו' והוא כאומרו, עם היות שיחיה זה קשה אצל בניכם אין ראוי שיקשה אצלכם, אבל הוא קל מאד כמו שאפרש כל הפרשה ³³⁰. הנה נראה מביאר שגלות מצרים מצד צרתם ושעבודם מצד מה שראו בו מנפלאות השי"ת ²³¹ ולאהבה אותם, ולזה היו ראויים שתתקיים בהם ייעוד הארץ, וכבר אז"ל בברכות ²³² ג' מתנות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתן להם אלא בייסורין ואלו הן תורה וארץ ישראל ועולם הבא. והנה הודיעהו מה שהיה איפשר שיסופק ייעוד הארץ מצד זרעו, ואמנם לא הוצרך לבאר מצד מה שהיה איפשר שיסופק מצד אנשי כנען, כי גם שיעשו תשובה ארצם ראויה לבני שם מצד העבדות שנתחייבו בה להם. והבין זה אברהם כי אחרי שכרת עמו ברית אי אפשר שישתנה. ואמנם חשבון הד' מאות נמנה משנולד יצחק לפי דעת רז"ל ²³³ כמו שכתב רש"י ז"ל. ולזה אמר, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, אין עניינו ש[כ]ל הארבע מאות שנה יתמיד עליהם עבדות ועינוי, אבל עניינו שיעבדום ויענום זמן מה עד סוף ארבע מאות שנה התחלת החשבון, והודיעו קץ הגאולה וסוף השעבוד, ולא הודיעו המשכת ימיו כדברי ר"א ²³⁴, וכבר אמר בספר שופטים ²³⁵ ותשקוט הארץ שמונים שנה,

חילופי נוסחאות

- נפשו ובכל מאדו ג. 50 קל | קל מאד ב מ ג. מן התימ' | מהתימ' ב מ.
52 את מוסר — גו' | וכו' ב מ. כל | חסר ב מ. 53 גו' ואשר — גו' | חסר ב מ.
54 וגו' | את כל מעשי ה' הגדול אשר עשה ב מ. 55 אצלכם | עליכם ב; אליכם מ.
56 הפרש' | הפרשה בע"ה ב מ. צרתם ושעבודם | שעבודם וצרתם ב מ. מצד | ומצד ב מ. 58 שתתקיים בהם | שיתקיים ב; שיתקיים מ. 59 נתן להם | נתנו ב מ. בייסורין | על ידי ייסורין ב מ. ואלו | אלו ב מ. וארץ ישראל | וישראל ב מ.
60 הודיעהו | הודיעונו ב מ. ייעוד הארץ — שיסופק | חסר ב מ. 63 שנתחייבו | שנתחייס ב. בה | בא מ. אחרי | אחר ב מ. 64 לפי | כפי ב. 66 של הד' | שכל הד' ב מ. יתמיד | יתמרד ב מ. 67 שיעבודם | שישעבדום ב מ.
69 שנה שאין ענינו שיהי' ימי השקט שמונים שנה | לפי כתיב ב מ; שנה א.

הערות

- 229 שם יא, ז. 230 רבנו הרחב פירושו בדרשותיו דרשות הר"ן הדרוש הי'.
231 נראה שיש לתקן כאן ואפשר שצריך להוסיף: יבואו ליראה. 232 ה, א.
233 סדר עולם פרק ג; פרקי דרבי אליעזר פרק מח. 234 אבן עזרא כאן. 235 ג, ל. 236 כל הענין ברלב"ג (כה, ע"א):

- 70 [שאין ענינו שיהיה ימי השקט שמונים שנה], אבל היה ההשקט עד סוף שמונים שנה (ב)[מ]עת התחלת השעבוד²³⁶. וכבר העיד השי"ת על זה באומרו, ואתה תבא אל אבותיך בשלום וגו', וענינו לא תחשב שהשעבוד והעינוי יתחיל מעת התחלת החשבון הארבע מאות שנה, שאיננו כן, שאתה עם שתראה זרעך לא תראה מן ה(מ)שעבוד ומן העינוי כבר, וכבר הורו בזה שלא יתחיל השעבוד מתחלת מנין הד' מאות שנה. 75

- [יד] וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי וגו'. נכוכו רבים²³⁷ מאחר שהשי"ת סבב זה הגלות, למה יפרע מן המעבידים, והרי הם מוכרחים במעשיהם ומקיימים גזרתו, והחמיר הרמב"ם ז"ל שאלה זו בספר המדע²³⁸ עד שהוצרך לומר כי למה שלא יגזור על איש ידוע שיעבידם ויענם, אלא על הכלל, לזה נפרע השי"ת מן המעבידים מן המענים. ואני תמה²³⁹ למה תחוייב השאלה הזאת בכאן יותר משתחוייב על כל מה שגמלהו השי"ת, כי השי"ת לא אמר שיעיר המצריים, או אי זו אומה שיענו ישראל ויעבידם, אבל אמר כמגיד עתיד ידוע תדע, שיתגלגל הענין מצד מנהגו של עולם שיהיה זרעך גר בארץ לא להם ושהם יעבידם ויענו אותם מצד הנעת עצמם, לא שיניעם השי"ת²⁴⁰, כמו שהיה הענין בסוף שרצו 10

חילופי נוסחאות

- 71 השי"ת | הש"י לאברהם ב. מ. 72 וגו' | תקבר בשיבה טובה ב. מ.
73 מעת | למנות ב. מ. החשבון | חסר ב. מ. 74 שאתה | כי אתה ב. מ. כבר | חסר ב. מ. 75 הורו | הורה ב. מ. שנה | חסר ב. מ.
[יד] 1 וגו' | חסר ב. מ. 2 סבב | סיבב ב. מ. 3 שאלה זו | זאת השאלה ב. מ.
4 יגזור | גזר הש"י ב. מ. 5 מן המענים | ומן המענים הפרטיים ב. מ. ואני | ואין דבריו נכונים וכבר השיגום חכמי הדורות הראשונים ואני ב. מ.; ואני א. 6 על כל | על ב. שגמלהו | שיגמלהו ב. מ. 7 השי"ת הש"י או יענישיהו ב. מ. שיעיר | שהוא ייעוד ב. מ. זו | זה ב. מ. ישראל | את ישראל ב. מ. 8 ויעבידם |

הערות

ואין הרצון שיהיו ימי העבדות והעינוי ת' שנה אבל יתמיד העבדות עד סוף ת' שנה מעת הולד יעקב, וכבר תמצא אמרו בספר שופטים ותשקט הארץ שמנים שנה, שאין הרצון בו שיהיו ימי ההשקט שמונים שנה אבל היה ההשקט עד סוף שמונים שנה מעת התחלת השעבוד, וכמוהו ימצאו רבים בספר שופטים כמו שביארנו שם. 237 ראה שמונה פרקים לרמב"ם פרק ח ביצירה האנושית. 238 הלכות תשובה פרק ו הלכה ה. 239 ראה השגת הראב"ד שם. רמב"ן בפירושו כאן לפסוק יד ותוי"ט לאבות פ"ב סוף משנה ו. 240 ראה משך חכמה לגאון רבי מאיר שמה מדוינסק שתירץ כך מעצמו שיטת הרמב"ם שיפה היה אומר אילו אמר הכתוב בלשון ציווי שיעבדו במ הגויים, אבל כאן אמר

להתחכם להם, פן ירבה²⁴¹, ואמנם הניחם השי"ת להרע אליהם למה שנמשך מזה תועלת לישראל כמו שכתבתי²⁴². אבל לא הניעם השי"ת לזה כלל, ולזה אמר, וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי גו', כלומר עם שהודעתיך שכן יהיה בלא ספק, עכ"ז אעניש המעבידים, כי אנכי לא הניעותים בזה, ואחר שהיה זה כן, למה יהיו המצריים יכולין להפטור מצד שהודיע השי"ת זה לאברהם, והרי אחר שנדע ונאמין כי השי"ת צופה ומביט עד סוף כל הדורות, ושהיה ידוע אליו כל מה שישתעבדו המצריים בישראל, לא שידומה שיתבטלו כלל מצד שהודיע השי"ת זה לאברהם²⁴³. לא נשאר אם כן תמה בזה, אלא השאלה שהנית הכוללת איך יעניש השי"ת אדם מה ברשעו, כי אחר שהוא יודע שהוא עתיד לחטוא אי אפשר שלא יחטא, שאם לא כן היתה ידיעתו בחלוף מה שהיה. עם זו השאלה איננה קשה אצלי, מצד שאין מעשי האדם נמשכים אחר ידיעת השי"ת [אבל ידיעתו נמשכת למה שיבחרהו האדם, והוא שהשי"ת נתן לאדם בחירה שיעשה כל אשר יחפוץ בתורתו ועבודתו, אבל מצד שלא יפלא מהשי"ת דבר, הוא יודע במה שיבחר, ואין לאדם יותר הכרח על כל מעשיו מצד שידע השי"ת מה שיבחרהו, אבל אצל האדם שזה גמור ידע השי"ת זה או לא ידע, אחר שידעתו נמשכת במה שיבחרהו. וידעתי שהרבה מן המעיינים לא יקבלו זה, אבל למה שאחשבהו אמת גמור לא

חילופי נוסחאות

ושישעבדום ב.מ. 12 מזה תועלת | תועלת מזה ב.מ. 13 גו' | חסר ב.מ. 14 בלא | בלי ב.מ. אעניש | העניש ב.מ. 15 הניעותים | צויתים ב.מ. זה חסר ב.מ. 17 ידוע | נודע ב.מ. 18 שידומה | ידומה ב.מ. שיתבטלו שינוצלו ב.מ. 19 השנית | הישנה ב.מ. 20 עתיד | עמד ב.מ. 21 שאל"כ שא"כ ב.מ. 22 שהיה | שיהי ב.מ. עם | וגם ב.מ. אחר | אחרי ב.מ. 23 השי" אבל ידיעתו נמשכת למה שיבחרהו האדם והוא שהשי" | לפי כתיב ב.מ.; השי"ת א. 25 במה | מה ב.מ. כל | חסר ב.מ. 28 זה | זה ממה שהחמירו בשאלה זו הראשונים

הערות

דרך ספור ועבדום וענו אותם ולכך נענשו שמן הדין אינם רשאים בני נח שהוזהרו על הדינים להיותו כפויי טובה שהם נתעשרו מיוסף ולבסוף לא ידעו אותו ולכן נענשו. 241 שמות א. י. 242 למעלה טו, יד. 243 באברבנאל פסוק י"ב: ומפני זה היה דעת הר"ן שגלות מצרים לא היה עונש עון כלל ושלא נגזר עליו גזרה מאת השם ושמאמר ידוע תדע כי גר יהיה זרעך הוא הגדת העתידות שהגיד לו שזרעו ירד מצרים מפני זלעפות רעב ושאחרי מות שמה השבטים שהיו מגינים עליהם בזכותם בניהם וזרעם יתלכלכו בלכלוכי מצרים ועבודותיהם הזכות ותסור מהם השגחת השם ובהיותם בלתי מושגחים יתגברו עליהם המצרים בזדונם ורשעתם כמו שתתגבר אומה על אומה למשול עליה ושבזה האופן ישימום למס

נמנעתי מלכותבו, אמת שיחוייבו שאלות על מה שקרה מטבע האפשר מצד ידיעת השי"ת הקודמת אין זה מקוים, אבל מצד צדקו וישרו בדרך הגמול והעונש לא אראה בזה (קושר) [קושי].

[טז—כא] ודור רביעי ישובו חנה. רצה בזה הדור הרביעי מהזרע אשר יגלה בארץ לא לו, וכן היה כמו שכתב רש"י ז"ל בפירושו²⁴⁴. ואחר ספר, שנכרת זה הברית אחר שקיעת החמה לאחר שהחשיך לגמרי, למה שכתבתי²⁴⁵, מן הסבה, והוא שעבר כבוד השי"ת כדמיון תנור עשן שהיה בתוכו לפיד אש בין הגורים, והוא משל לכריתת הברית²⁴⁶. ואחשב כי למה שספק אברהם ואמר במה אדע, אמר זה הלשון, לזרעך נתתי גו', והוא כרומו אליו, שאין ראוי שיסופק בזה כלל, כמו שלא יסופק במה שהיה כבר [ש]אי אפשר בשום פנים שלא יהיה. והבטיחו שיירש זרעו עשרה עממין, ולמה שלא ירשנו מהם כי אם [שבעה] הוא מוכרח שתושלם זאת ההבטחה לימות המשיח כדברי רש"י ז"ל²⁴⁷, ואז נוסף ליירש על מה שיירשנו הקיני והקניזי והקדמוני (שהר) [שהם] הר שער עמון ומואב, כמו שהודיעונו חז"ל²⁴⁸ ועז"א²⁴⁹ אדום ומואב משלות ידם גו'.

[טז, א—ג] ושרי אשת אברם לא ילדה לו. אחשב שכיוון באומרו, לא

חילופי נוסחאות

לפי כת"י ב מ; זה א. למא | מה ב מ. 29 שיחוייבו | שיחזרו ב; שיחזרו מ. 30 מקוים | מקומם ב מ. וישרו | וישרו ב מ. קושר | קושי תקנתי ע"פ ב מ. [טז—כא] 4 שכתבתי | שזכרתי ב מ. 7 כרומו | כאומר ב מ. 8 א"א | שא"א ב מ. יהיה | היה ב מ. זרעו | זרע ב מ. 9 עשרה | עשר ב מ. הוא | שבעה הוא ב מ. 10 זאת | זו ב מ. 11 והקניזי והקדמוני | וקניזי וקדמוני ב. שהם | לפי כת"י ב מ; שהר א. 12 חז"ל | רז"ל בבבא בתרא ב מ. ועז"א | ועל זה אמר ב מ. גו' | ובני עמון משמעתם ב מ.

הערות

עובד וכן היה עד שצעקו אל ה' ומפני תפלתם וזכות אבותיהם השגית בהם והוציאם ממצרים ושבזה האופן היה גלות מצרים ממה שבטבע ברשעת הגוים ולכן היו המצריים חייבים לעונש ומכות רבות ויציאתם משם היתה בהשגחה נפלאה וכנגד הטבע בגאולת עם חלוש מוכה ומעונה מיד חזק ממנו לא בחיל ולא בכח אנושי כ"א במסות ומופתים אלהיים ונשארנו כלנו משועבדים לו יתברך על כל הטובה אשר הפליא לעשות עמנו. 244 רש"י לפסוק טז. 245 למעלה פסוק יב. 245 ברלב"ג (כה, ע"ב): והנה כששקע השמש היה חשך גדול לאברהם במראה הנבואה וראה מתוך החשך שכבר עבר בין הבתרים האלה כבוד ה' בדמיון תנור עשן שיהיה בתוכו לפיד אש, וזה משל לכריתת ברית. 246 לפסוק יט. 247 בבא בתרא נו, א. וראה גם בר"ר פרשה מד, כג. 248 ישעיה יא, יד.